

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

ГРЕЦЬКИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**За загальною редакцією
Юлії Лабецької**

**Маріуполь
МДУ
2021**

4.1 ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МОВИ ТА КУЛЬТУРИ

У сучасному мовознавстві взаємний зв'язок мови і культури не викликає сумнівів. Кожна мова є невід'ємною від культури, яка складає його змістовний аспект. Мова не лише миттєво відображає сучасну культуру, але і фіксує її попередні стани і передає її цінності від покоління до покоління. Вже не одне століття проблемою співвідношення мови і культури переймається велика кількість відомих вчених, але досі це питання залишається дискусійним: одні вважають, що мова відноситься до культури, як частина до цілого, інші – що мова лише форма вираження культури, треті – що мова не є ані формою, ані елементом культури. Як приклад можна навести слова двох видатних учених, засновників американської і російської шкіл етнолінгвістики. Так, на думку Е. Сепіра, “культуру можна визначити як те, що дане суспільство робить і думає, мова ж є те, як думає” [84, с. 193]. “Стосунки між культурою і мовою, – зазначає Н.І. Толстой, – можуть розглядатися як відношення цілого і його частини. Мова може сприйматися як компонент культури або знаряддя культури (що не є одним і тим самим), особливо коли йдеться про літературну мову або мову фольклору. Проте мова в той же час є й автономною по відношенню до культури в цілому, і її можна розглядати окремо від культури (що і робиться постійно) або порівняно з культурою як з рівнозначним і рівноправним феноменом” [99, с. 16].

Вивчення взаємозв'язку мови і культури є одним з актуальних напрямів сучасної лінгвістики. Проблема взаємообумовленості національної культури і національної мови присвячено чимало робіт зарубіжних і вітчизняних лінгвістів (Є.М. Верещагин, В.Н. Комиссаров, В.Г. Костомаров, В.С. Модестов, Д.Г. Мальцева, В.І. Хайруллін, О.Д. Швейцер, Ю. Найда и др.). Це пояснюється постійно зростаючими практичними потребами інтенсивної міжкультурної комунікації останніх десятиліть.

Сучасний етап вивчення цієї проблеми свідчить про наявність декількох напрямів, обумовлених її розглядом як у філософії, так і в лінгвістиці. Одним з них є етнолінгвістика, яка вивчає мову в її відношенні до культури, взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників, план вмісту культури, народної психології і міфології. Наочним прикладом цього напрямку є праці Н.І. Толстого [99, с. 218–220], його учнів і послідовників, присвячені питанням загальної і слов'янської етнолінгвістики. Інший важливий напрям вивчення цієї проблеми представлений роботами Є.М. Верещагіна і В.Г. Костомарова [19, с. 54–56] та ін.: це широке коло питань теоретичного й прикладного лінгвокраїнознавства.

Поряд з цими та іншими фундаментальними науковими і лінгводидактичними напрямами і в тісній єдності з ними можливий і інший підхід до цієї глобальної проблеми – лінгвокультурологічний. Лінгвокультурологія (від лат.: *lingua* – мова, *cultura* – культура, *logos* – наука, вчення) як наукова дисципліна синтезуючого типу характеризується перш за все цілісним і системним розглядом культури і мови в мовних одиницях. Домінуючим тут є не просте вивчення взаємодії мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників чи спирання на наочно-понятійну сферу культури в

учбовому описі і викладанні мови, а цілісне теоретико-описове дослідження об'єктів як функціонуючої системи культурних цінностей, відбитих в мові, а також контрастивний аналіз різних мов (народів).

Розуміння питання про культуру пов'язане з відношенням до мови, що постійно змінюється: на початку ХХІ ст. лінгвістика пройшла шлях від повного ігнорування позамовних впливів – “мова в собі самій та для себе” – до усвідомлення необхідності ретельного аналізу соціально-культурних, комунікативних, психологічних, ситуативно-контекстних умов мовного спілкування і переміщення їх “у світлу точку лінгвістичної свідомості” (Л.В. Щерба). Сьогодні на перший план вийшли ті зміни в сучасній мові, які були викликані зміною соціально-культурних парадигм, суспільно-політичними рухами в країнах і іншими зовнішніми, екстралінгвістичними чинниками, які часто визначають мовні зміни. У свою чергу, нові мовні контексти народжують нові культури в суспільстві.

Засадничими при дослідженні взаємозв'язку мови, культури і мислення вважаються ідеї В. фон Гумбольдта, який намагався вирішити проблему взаємовідношення мови і культури, висловлюючи думки про те, що матеріальна і духовна культура втілюються в мові; будь-яка культура національна, її національний характер виражений в мові за допомогою особливого бачення світу; мові притаманна специфічна для кожного народу внутрішня форма, яка є вираженням “народного духу”, його культури; мова є опосередуючою ланкою між людиною і навколишнім її світом [30, с. 69].

Слід особливо відзначити характер взаємозумовленої білатеральності між мовою і культурою. Мова як лінгвокультурологічний феномен вбирає в себе все багатство культури, в той же час як будь-яка національна культура неабиякою мірою пов'язана з характером і специфікою конкретної мови. Мова грає найважливішу роль в плані інтернаціоналізації культур, глобалізації міжкультурної комунікації, діалогу культур на основі лексико-семантичного взаємоперекладу. Зіткнення різних культур знаходить віддзеркалення в мові у вигляді лексичних запозичень. Процеси взаємодії і інтернаціоналізації культур отримують своє вираження у формуванні інтернаціональної лексики. Мова, за словами Д.С. Ліхачова, “виступає якимсь концентратом культури нації, втіленої в різних групах даного культурно-мовного співтовариства” [56, с. 28].

В той же час мовою є цілий світ, здатний лексично і семантично охопити всю багатогранну культуру, все багатоскладове суспільство.

На наш погляд, культура не існує поза діяльністю людини і соціальних спільностей, оскільки саме людська діяльність породила нове “надприродне” місце існування – четверту форму буття – культуру (М.С. Каган). Звідси витікає, що культура – світ людської діяльності, перетворення людиною природи за законами суспільства.

“Мова і культура – найважливіші поняття гуманітарного знання. Соціальна суть мови полягає в тому, що вона існує, перш за все, в мовній свідомості – колективній і індивідуальній. Відповідно, мовний колектив, з одного боку, і індивідуум, з іншого боку, є носіями культури в мові” [90, с. 18].

Не можна забувати про те, що у визначенні культури виражається її символічний характер. Культура – це інобуття людського духу, наведене в знаках. Вона не лише сполучає, але й роз'єднує внутрішній і зовнішній світ людини. М.М. Бахтін зазначав, що культура не має своєї території. Це означає, що вона постійно кидається між духом людини і його знаками, знаходячи лише тимчасовий притулок в якомусь з цих двох регіонів. Символічний характер культури – це обов'язкова її властивість, яку, проте, нікому не дано відмінити. Але існує можливість забуття людини в символічних продуктах культури і цивілізації. Цього не буде в тому випадку, якщо культура реалізується як повноцінний діалог. М.М. Бахтін завжди підкреслював діалоговий характер культури.

З приводу того, що національна культура вступає в діалог з іншими національними культурами, розкриваючи при цьому такі сторони, на яких не акцентувалася увага в рідній культурі, М.М. Бахтін писав: “Ми ставимо чужій культурі нові питання, яких вона сама собі не ставила, ми шукаємо в ній відповіді на ці наші питання, і чужа культура відповідає нам, відкриваючи перед нами свої сторони, нові смислові глибини” [8, с. 335].

Якщо розглядати мову як системоутворюючий елемент культури, то останню можна інтерпретувати як семіотичну систему. У зв'язку з цим класична культура була відносно замкнутою семіотичною системою, і, щоб здійснити спілкування з іншою культурою, необхідно було розшифрувати коди її закодованої системи. За словами Ю.М. Лотмана, інша культура – це пам'ять, закодована реальною мовою: “Мова – це код плюс його історія” [61, с. 13]. Хоча мова і культура є різними семіотичними системами, вони мають деякі загальні ознаки, наприклад, це форми свідомості, що відображають світогляд людини, вони існують в діалозі між собою; і культурі, і мові властиві нормативність і історизм, їх суб'єкт – це завжди індивід або соціум, особа або суспільство.

Ми згодні з думкою деяких учених, в основному вітчизняних філософів, таких як С.О. Атановський, Г.А. Брутян, Є.І. Зозулин, Е.С. Маркарян, про те, що взаємозв'язок мови і культури рухається в один бік; оскільки мова відображає дійсність, а культура є невід'ємним компонентом цієї дійсності, з якою стикається людина, то і мова – просте віддзеркалення культури. Змінюється дійсність, міняються і культурно-національні стереотипи, змінюється і сама мова.

Якщо дія культури на мову є цілком очевидною, то питання про зворотну дію мови на культуру залишається поки що відкритим.

Учені XIX ст. (В. фон Гумбольдт, О.О. Потебня) розуміли мову як духовну силу. На думку Гумбольдта, дух, духовний початок, духовна сила – це чисто людський атрибут, якість, що відрізняє його від всіх інших істот. В. Гумбольдт підкреслював, що мова “є органом внутрішнього буття, що знаходиться в процесі внутрішнього самопізнання і прояву. Мова всіма якнайтоншими фібрами свого коріння пов'язана з народним духом, і чим соразмірніше він діє на мову, тим закономірніше і багатше її розвиток” [30, с. 69]. Іншими словами, мова, будучи середовищем людського буття, не існує поза людиною як об'єктивна даність,

вона знаходиться в неї самої, в її душі, пам'яті і свідомості, міняючи свої форми в думках і у висловлюваних словах.

Цю проблему також досліджували школа Е. Сепіра і Б. Уорфа, різні школи неогумбольдтіанців, що розробили так звану “гіпотезу лінгвістичної відносності”. У основі цієї гіпотези лежить переконання, що люди бачать світ по-різному – крізь призму своєї рідної мови. Для її прибічників реальний світ існує постільки, поскільки він відбивається в мові. Але якщо кожна мова відображає дійсність властивим лише їй способом, то ми можемо стверджувати, що мови розрізняються своїми “мовними картинками світу”. Б. Уорф стверджував, що мова – не засіб вираження, не “упаковка думок, а швидше форма, що визначає образ наших думок”. Ми можемо по-різному бачити і сприймати світ, але саме мова визначає спосіб нашого бачення і сприйняття навколишнього світу. Він писав: “Було встановлено, що основа мовної системи будь-якої мови не є просто інструментом для відтворення думок. Навпаки, граматики сама формує думку, є програмою і керівництвом розумової діяльності індивідуума, засобом аналізу його вражень і синтезу. Ми розчленовуємо природу в напрямі, що підказала наша рідна мова. Ми виділяємо в світі явища ті або інші категорії і типи зовсім не тому, що вони самоочевидні, навпаки, світ з'являється перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який має бути організований нашою свідомістю, а це означає в основному – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості. Ми розчленовуємо світ, організовуємо його в поняття і розподіляємо значення так, а не інакше, в основному тому, що ми учасники угоди, приписуємо подібну систематизацію. Ця угода має силу для певного мовного колективу і закріплена в системі моделей нашої мови” [102, с. 174].

Відповідно до цього, в гіпотезі Сепіра-Уорфа висувуються положення про те, що мова обумовлює спосіб мислення народу, що нею говорить; спосіб пізнання реального світу залежить від того, якими мовами мислять суб'єкти, що пізнають.

Проте слід зауважити, що ряд учених (Д. Додд, Г.В. Колшанський, Б.О. Серебренніков, Р.М. Уайт, Р.М. Фрумкіна, Е. Холленштейн) різко критикує гіпотезу лінгвістичної відносності. Так, Б.О. Серебренніков виражає своє відношення до цієї гіпотези в таких положеннях: 1) джерелом понять є предмети і явища навколишнього світу. Будь-яка мова в своєму генезисі – результат віддзеркалення людиною навколишнього світу, а не сила, що творить світ; 2) мова пристосована в значній мірі до особливостей фізіологічної організації людини, але ці особливості виникли в результаті тривалого пристосування живого організму до навколишнього світу; 3) неоднакове розчленовування позамовного континууму виникає в період первинної номінації. Воно пояснюється неоднаковістю асоціацій і відмінностями мовного матеріалу, що зберігся від колишніх епох [85, с. 118–125].

Таким чином, гіпотеза лінгвістичної відносності оцінюється сучасними ученими далеко не однозначно. Проте до неї звертаються всі дослідники, що серйозно займаються проблемою взаємозв'язку мови і культури, мови і мислення, оскільки саме за допомогою цієї гіпотези можуть бути осмислені такі факти мови, які важко пояснити яким-небудь іншим способом.

Подальші міркування про співвідношення мови і культури доводять нас до висновку про те, що мова – факт культури, по-перше, тому що вона є її складовою частиною, яку ми успадковуємо від наших предків; по-друге, мова – основний інструмент, за допомогою якого ми засвоюємо культуру; по-третє, це найважливіше з усіх явищ культурного порядку, оскільки якщо ми хочемо зрозуміти суть культури – науку, релігію, літературу, то повинні розглядати ці явища як коди, що формуються подібно до мови, оскільки природна мова має якнайкраще розроблену модель. Цю думку ми можемо підтвердити словами С.Р. Тер-Мінасової: “Мова – дзеркало культури, в ній відбивається не лише реальний світ, що оточує людину, не лише реальні умови її життя, але і суспільна самосвідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей, світовідчужання, бачення світу” [98, с. 14]. Тому концептуальне осмислення культури може статися лише за допомогою природної мови. Мова – складова частина культури і її знаряддя, це дійсність нашого духу, обличчя культури; вона виражає специфічні межі національної ментальності. Мова є механізм, що відкрив перед людиною область свідомості.

Тим часом стосунки між мовою і культурою можуть розглядатися як стосунки частини і цілого. Мова може бути сприйнята як компонент культури і як її знаряддя, що не є одним і тим самим. Проте вона в той же час автономна по відношенню до культури в цілому і може розглядатися як незалежна, автономна семіотична система, тобто окремо від культури, що робиться в традиційній лінгвістиці.

Очевидно, що якщо кожен носій мови одночасно є і носієм культури, то мовні знаки набувають здатності виконувати функцію знаків культури і тим самим служать засобом представлення основних установок культури. Саме тому мова здатна відображувати культурно-національну ментальність його носіїв. Культура співвіднесена з мовою через концепт простору.

Отже, культура живе і розвивається в “мовній оболонці”. Якщо раніше культури були “речовими”, то сучасні стають все більше вербальними. Мова обслуговує культуру, але не визначає її; вона здатна створювати вербальні ілюзії, як би словесний міраж, який підміняє собою реальність. Мова є засобом, за допомогою якого людина отримує відомості про культуру; це те, що лежить в бутті людини в культурі. Адже даремно М. Хайдегер визначає мову як “будинок буття” і стверджує, що “в житлі мови мешкає людина” [107, с. 192].

Мова – потужне суспільне знаряддя, що формує людський потік в етнос, створюючий націю через зберігання і передачу культури, традицій, суспільної самосвідомості даного мовного колективу [40, с. 15].

Мова – це основна ознака етносу, яка з одного боку виступає як головний чинник етнічної інтеграції, а з іншої – є етнодіфференціюючою ознакою етносу. “Діалектично об'єднуючи в собі ці дві протилежні функції, мова виявляється інструментом і самозбереження етносу і відособлення “своїх” і “чужих” [96, с. 75].

“У ситуації контакту представників різних культур (лінгвокультурних спільнот) мовний бар'єр – не єдина перешкода на шляху до взаєморозуміння.

Національно-специфічні особливості самих різних компонентів культур-комунікантів (особливості, які роблять можливою реалізацію цими компонентами етнодіференціуючої функції) можуть ускладнити процес міжкультурного спілкування” [96, с. 76–77].

До компонентів культури, що несуть національно-специфічне забарвлення, можна віднести як мінімум наступні: а) традиції, а також звичаї і обряди; б) побутову культуру, тісно пов'язану з традиціями, унаслідок чого її незрідка називають традиційно-побутовою культурою; в) “повсякденна поведінка, а також пов'язані з ним мімічний і пантонімічний коди, використовувані носіями деякої лінгвокультурної спільноти” [19, с. 151]; г) “національні картини світу”, що відображають специфіку сприйняття навколишнього світу, національні особливості мислення представників тієї або іншої культури [102, с. 150–153]; д) художню культуру, що відображає культурне традиції того або іншого етносу.

Слід зазначити, що специфічними особливостями володіє и сам носій національної мови та культури. В міжкультурному спілкуванні необхідно враховувати особливості національного характеру комунікантів, специфіку їхнього емоційного складу, національно-специфічні особливості мислення [8, с. 83–85].

Мова, яка обслуговує різні національно-етнічні колективи, постійно накоплює елементи, що відображають особливості розвитку культур, що знаходить своє вираження в специфічних для кожного колективу фонових знаннях, втілених в тезаурусі даної мови.

Мова – це специфічна система, що відображає культурний, ментальний і психолінгвістичний простір нації, тому не дивно, що в кожній мові існують поняття, які неможливо перекласти. Особливо яскраво специфіка мовної, картини інокультурного комуніканта виявляється при вживанні безеквівалентної лексики, яка безпосередньо пов'язана з предметами і явищами матеріальної і духовної культури, з історією суспільства, і служить не лише потребам мовного спілкування, але є також своєрідною формою закріплення і передачі суспільно-пізнавального досвіду. Безеквівалентна лексика одночасно належить і мові і культурі, тобто одночасно відображає особливості даної мови і специфіку даної культури.

Таким чином, мова і культура – складні і багатогранні явища, що мають комунікативну, ціннісну і символічну природу. Культура встановлює місце людини в системі суспільного виробництва, розподілу і вжитку матеріальних цінностей. Вона цілісна, має індивідуальну своєрідність і загальну ідею і стиль. Мова не просто називає те, що є в культурі, не просто виражає її, вона формує культуру, ніби проростаючи в неї, але і сама розвивається в культурі. Культура формує складну і багатообразну мовну систему, завдяки якій відбувається накопичення людського досвіду і передача його з покоління до покоління.